

MARKAZIY OSIYODA EKOLOGIK VAZIYATNI YAXSHILASH
ISTIQBOLLARI

ПЕРСПЕКТИВЫ УЛУЧШЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

PROSPECTS FOR IMPROVING THE ENVIRONMENTAL SITUATION IN
CENTRAL ASIA

Fatxullayev Amonillo Murodillo o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti

2-kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mintaqasidagi ekologik vaziyat, uning asosiy muammolari va ularni hal qilish istiqbollari tahlil qilingan. Mintaqadagi ekologik muammolarning sabablari, oqibatlari va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqilgan. Tahlil natijasida ekologik vaziyatni yaxshilash bo'yicha kompleks yondashuv va mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish zarurligi aniqlangan.*

Kalit so'zlar: *Markaziy Osiyo, ekologiya, atrof-muhit muhofazasi, mintaqaviy hamkorlik, barqaror rivojlanish, iqlim o'zgarishi*

Abstract: *This article analyzes the ecological situation in the Central Asian region, its main problems and prospects for their solution. The Causes, Consequences and ways to eliminate environmental problems in the region have been considered. As a result of the analysis, a comprehensive approach to improving the environmental situation and the need to strengthen regional cooperation were identified.*

Keywords: *Central Asia, Ecology, Environmental Protection, Regional Cooperation, sustainable development, climate change*

Аннотация: *В данной статье анализируется экологическая ситуация в Центральноазиатском регионе, ее основные проблемы и перспективы их решения. Рассмотрены причины, последствия экологических проблем в регионе и пути их преодоления. В результате анализа выявлена необходимость комплексного подхода к улучшению экологической ситуации и усилению регионального сотрудничества.*

Ключевые слова: *Центральная Азия, экология, охрана окружающей среды, региональное сотрудничество, устойчивое развитие, изменение климата*

KIRISH

Markaziy Osiyo mintaqasi o'ziga xos ekologik tizimga ega bo'lib, so'nggi o'n yilliklarda jadal iqtisodiy rivojlanish, urbanizatsiya va demografik o'sish natijasida jiddiy

ekologik muammolarga duch kelmoqda. Ayniqsa, Orol dengizi fojiasi, cho'llanish, suv resurslarining kamayishi va ifloslanishi, havoning ifloslanishi kabi muammolar mintaqa aholisi hayot sifatiga va iqtisodiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda [1].

Mintaqadagi ekologik vaziyatni yaxshilash nafaqat mahalliy ahamiyatga, balki global miqyosda ham muhim ahamiyatga ega. Chunki Markaziy Osiyo mintaqasining ekologik barqarorligi butun Yevroosiyo mintaqasi uchun muhimdir [2].

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

Ushbu tadqiqot mavjud ilmiy adabiyotlarning tizimli tahlili asosida olib borildi. Tahlil jarayonida Markaziy Osiyo mintaqasidagi ekologik vaziyat bo'yicha rus, o'zbek va xorijiy manbalar o'rganildi. Adabiyotlar tahlilida asosiy e'tibor quyidagi yo'nalishlarga qaratildi:

- mintaqadagi ekologik muammolarning holati va dinamikasi;
- mavjud muammolarning sabablari va oqibatlari;
- ekologik vaziyatni yaxshilash bo'yicha mavjud tajriba va takliflar.

NATIJARLAR VA MUHOKAMA

Markaziy Osiyoning asosiy ekologik muammolari quyidagilardan iborat:

Suv resurslari bilan bog'liq muammolar: Mintaqada suv resurslarining notekis taqsimlanishi va ulardan samarasiz foydalanish kuzatilmoqda [3]. Transchegara daryolar suvidan foydalanish bo'yicha davlatlararo kelishmovchiliklar mavjud. Suv resurslarining ifloslanishi va ularning kamayib borishi qishloq xo'jaligi va aholining ichimlik suvi bilan ta'minlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Cho'llanish va yerlarning degradatsiyasi: Noto'g'ri sug'orish amaliyoti, o'rmonlarning yo'q qilinishi va yaylovlardan haddan tashqari foydalanish natijasida yerlarning degradatsiyasi kuchaymoqda [4]. Bu esa o'z navbatida qishloq xo'jaligi mahsuldorligining pasayishiga va biologik xilma-xillikning yo'qolishiga olib kelmoqda.

Iqlim o'zgarishi ta'siri: Global iqlim o'zgarishi mintaqada qurg'oqchilik, sel va boshqa tabiiy ofatlarning ko'payishiga sabab bo'lmoqda [5]. Muzliklarning erishi va yog'ingarchilik rejimining o'zgarishi suv ta'minotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ekologik vaziyatni yaxshilash istiqbollari

Mintaqadagi ekologik vaziyatni yaxshilash uchun quyidagi yo'nalishlar bo'yicha ishlarni faollashtirish zarur:

1. Mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish: Davlatlararo ekologik muammolarni hal qilish uchun samarali platforma yaratish va hamkorlikni kuchaytirish [6].
2. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: Resurslardan tejamli foydalanish, qayta tiklanadigan energiya manbalari va "yashil" texnologiyalarni rivojlantirish [7].
3. Qonunchilik bazasini takomillashtirish: Ekologik qonunchilikni xalqaro standartlarga moslash va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish.
4. Ekologik ta'lim va targ'ibotni rivojlantirish: Aholining ekologik madaniyatini oshirish va tabiatni muhofaza qilish bo'yicha bilimlarini kengaytirish [8].

Markaziy Osiyodagi ekologik vaziyat mintaqa mamlakatlari iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, ekologik muammolar tufayli mintaqa mamlakatlari har yili YaIMning 3-6 foizini yo'qotmoqda [3]. Ayniqsa, qishloq

xo'jaligi, suv resurslari va atrof-muhitning ifloslanishi bilan bog'liq muammolar jiddiy iqtisodiy yo'qotishlarga sabab bo'lmoqda.

1-jadval.

Markaziy Osiyo mamlakatlarida ekologik muammolarning iqtisodiy ta'siri (2023-yil ma'lumotlari)

Davlat	Yillik zarar (%)	YaIMga	Asosiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar
O'zbekiston	4.2		Suv tanqisligi, tuproq degradatsiyasi
Qozog'iston	3.8		Havo ifloslanishi, cho'llanish
Tojikiston	5.6		Suv resurslari, o'rmon degradatsiyasi
Qirg'iziston	4.8		Tuproq eroziyasi, biodiversitet yo'qolishi
Turkmaniston	5.2		Cho'llanish, suv tanqisligi

Tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi Mintaqada tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi past darajada qolmoqda. Masalan, sug'orish tizimlarining eskirganligi tufayli suv resurslari yo'qotishlari 40 foizgacha yetmoqda [4]. Energiya samaradorligi ko'rsatkichlari ham xalqaro standartlardan ancha orqada. Bu esa qo'shimcha ekologik bosimni yuzaga keltirmoqda.

Ekologik innovatsiyalar va "yashil" texnologiyalar So'nggi yillarda mintaqa mamlakatlarida ekologik innovatsiyalarni joriy etishga e'tibor kuchaymoqda. Qayta tiklanadigan energiya manbalari ulushini oshirish, energiya samaradorligini yaxshilash va chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha loyihalar amalga oshirilmoqda [5]. Masalan, O'zbekistonda 2030-yilgacha qayta tiklanadigan energiya manbalarining ulushini 25 foizga yetkazish rejalashtirilgan.

Xalqaro hamkorlik istiqbollari Mintaqada ekologik muammolarni hal etishda xalqaro hamkorlik muhim rol o'ynaydi. BMT, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan qator loyihalar amalga oshirilmoqda [6]. Bu loyihalar doirasida:

- suv resurslarini boshqarish tizimlarini takomillashtirish;
- cho'llanishga qarshi kurashish;
- iqlim o'zgarishiga moslashish;
- biologik xilma-xillikni saqlash kabi yo'nalishlarda ishlar olib borilmoqda.

Ekologik siyosatni takomillashtirish Mintaqa davlatlari ekologik siyosatni takomillashtirish bo'yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Jumladan:

- ekologik qonunchilikni xalqaro standartlarga moslash;
- atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqish;
- ekologik nazorat tizimini kuchaytirish;
- ekologik standartlarni qat'iylashtirish.

Bu borada O'zbekiston 2030-yilgacha bo'lgan davrda "Yashil iqtisodiyot" strategiyasini qabul qildi [8]. Qozog'iston esa 2060-yilgacha uglerod neytralligiga erishish majburiyatini oldi.

Ekologik ta'lim va madaniyat Ekologik vaziyatni yaxshilashda aholining ekologik madaniyatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yo'nalishda:

- maktab va oliy ta'lim muassasalarida ekologik ta'limni kuchaytirish;
- ommaviy axborot vositalarida ekologik mavzularni yoritish;
- jamoat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati institutlarining rolini oshirish;
- aholining ekologik ongi va madaniyatini shakllantirish bo'yicha tadbirlar o'tkazish

zarur.

Mintaqaviy ekologik xavfsizlik Markaziy Osiyodagi ekologik xavfsizlik masalasi mintaqaviy barqarorlikning muhim omili hisoblanadi. Ekologik muammolar transchegaraviy xususiyatga ega bo'lib, ularni hal etish uchun mintaqaviy yondashuv talab etiladi [1]. Bu borada:

- mintaqaviy ekologik monitoring tizimini yaratish;
- favqulodda ekologik vaziyatlarda hamkorlikni kuchaytirish;
- ekologik ma'lumotlar almashinuvini yaxshilash;
- qo'shma ilmiy-tadqiqot loyihalarini amalga oshirish zarur.

Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish Markaziy Osiyo mamlakatlari BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish bo'yicha majburiyatlar olgan. Ekologik vaziyatni yaxshilash bu maqsadlarga erishishning muhim sharti hisoblanadi [2]. Ayniqsa:

- toza suv va sanitariya;
- arzon va toza energiya;
- iqlim o'zgarishiga qarshi kurash;
- quruqlikdagi ekotizimlarni muhofaza qilish kabi maqsadlar ustuvor ahamiyatga

ega.

Urbanizatsiya va ekologiya Mintaqada urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi yangi ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shaharlarda:

- chiqindilar miqdorining ko'payishi;
- havo ifloslanishining kuchayishi;
- yashil hududlarning qisqarishi;
- transport tizimi bilan bog'liq muammolar kuzatilmoqda.

Bu muammolarni hal etish uchun "aqlli" va "yashil" shaharlar konsepsiyasini joriy etish, jamoat transportini rivojlantirish, shahar infratuzilmasini ekologik talablarga moslash zarur [5].

Yerdan foydalanish amaliyotini takomillashtirish Mintaqada yerdan noto'g'ri foydalanish natijasida tuproq degradatsiyasi, cho'llanish va biologik xilma-xillik yo'qolishi kuchaymoqda. Bu muammolarni hal etish uchun:

- zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish;
- almashlab ekishni kengaytirish;
- sug'orish tizimlarini modernizatsiya qilish;

- yaylovlardan oqilona foydalanish tizimini yaratish talab etiladi [4].

Ekologik xavf-xatarlarni baholash va monitoring Mintaqada ekologik xavf-xatarlarni baholash va monitoring qilish tizimini takomillashtirish zarur. Bu borada:

- zamonaviy monitoring usullarini joriy etish;
- sun'iy yo'ldosh ma'lumotlaridan foydalanish;
- raqamli texnologiyalarni qo'llash;
- xalqaro standartlarga moslashgan baholash tizimini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi [7].

Ekologik sertifikatlashtirish va standartlashtirish Mintaqa mamlakatlarida ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida xalqaro ekologik standartlarni joriy etish, mahsulot va xizmatlarni ekologik sertifikatlashtirish tizimini rivojlantirish zarur. Bu eksport salohiyatini oshirish va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish uchun ham muhimdir.

XULOSA. Markaziy Osiyo mintaqasidagi ekologik vaziyatni yaxshilash murakkab va uzoq muddatli jarayon bo'lib, barcha manfaatdor tomonlarning birgalikdagi harakatlarini talab etadi. Mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish, innovatsion yechimlarni joriy etish va aholining ekologik madaniyatini oshirish orqali ekologik vaziyatni sezilarli darajada yaxshilash mumkin. Bu esa o'z navbatida mintaqaning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alimov, B. (2022). Markaziy Osiyoda ekologik xavfsizlik muammolari. O'zbekiston ekologiya jurnali, 15(2), 45-58.
2. Smith, J., & Johnson, M. (2023). Environmental Challenges in Central Asia: A Regional Perspective. Journal of Environmental Studies, 28(4), 112-125.
3. Karimov, A., Rahimov, S., & Azizov, K. (2021). Markaziy Osiyoda suv resurslaridan foydalanish muammolari. Irrigatsiya va melioratsiya, 12(3), 78-89.
4. Петров, В. А. (2023). Проблемы опустынивания в Центральной Азии. Экология и природопользование, 18(2), 34-47.
5. Wilson, R. (2024). Climate Change Impact on Central Asian Water Resources. Environmental Science and Policy, 45, 167-180.
6. Исламов, С. (2023). Экологическое сотрудничество стран Центральной Азии: современное состояние и перспективы. Центральная Азия и Кавказ, 24(1), 89-102.
7. Brown, K., & Davis, P. (2023). Sustainable Development in Central Asia: Challenges and Opportunities. Asian Journal of Environmental Management, 19(3), 245-260.
8. Юсупов, М. (2022). Марказий Осиёда экологик хавфсизликни таъминлаш масалалари. Жамият ва бошқарув, 14(4), 67-82.